

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้เป็นกรอบแนวทางในการศึกษาและการวิเคราะห์/อภิปรายผลการวิจัย สำหรับแนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้แบ่งเป็นหัวข้อต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย

2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญาไทย

2.1.2 ประเภทของภูมิปัญญาไทย

2.1.3 ลักษณะความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทย

2.2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

2.2.1 แนวคิดทฤษฎีการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

2.2.2 งานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

2.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย

2.1.1 ความหมายของภูมิปัญญาไทย

จากการศึกษาความหมายของภูมิปัญญาไทย พบว่า มีนักวิชาการหลายท่านที่ได้เรียกคำศัพท์ดังกล่าวนี้หลากหลาย เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม แต่ละคำนั้นมีความหมายที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอแนะดังต่อไปนี้

เสรี พงศ์พิศ (2545 อ้างถึงใน ปราณี ดันตยานนุตร, 2551: 3) ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ในด้านต่างๆ ของการดำรงชีวิตของคนไทยที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประกอบกับแนวความคิด วิเคราะห์ ในการแก้ปัญหาต่างๆ ของตนเอง จนเกิดการหลอมรวมเป็นแนวคิดในการแก้ไขปัญหาที่เป็นลักษณะของตนเองที่สามารถพัฒนาความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัยในการแก้ปัญหของการดำรงชีวิต

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544: 42) อธิบายว่าภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและดำรงชีพ ในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสถานะต่างๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้น

ตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่
สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กัน แล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือ
แก้ปัญหาได้ ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้ง
ภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่
หรือผลิตซ้ำ เพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ (2541 อ้างถึงใน ปราณี ดันตยานุบุตร, 2551: 4) มองว่า ภูมิปัญญา
ชาวบ้าน หมายถึง วิธีการจัดการ วิธีการชี้นำ และการริเริ่มเสริมต่อของนักปราชญ์ในท้องถิ่นหรือ
ในกลุ่มชน ภูมิปัญญาชาวบ้านล้วนสั่งสมงอกงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผวนกด้วย
ญาณทัศนะ (ความเฉียบคมในการหยั่งเห็น หยั่งรู้ ที่ลุ่มลึกกว่าวิสัยทัศน์) เป็นรากฐาน...รากเหง้า
ของภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงมักเกี่ยวเนื่องกับการนำสภาวะตามธรรมชาติที่อยู่ในวิสัยที่จะจัดการได้
หรือภาวะที่เกิดจากการกระทำ การเสาะสร้างของคนรุ่นก่อนๆ มาปรับเปลี่ยนให้เกื้อกูลแก่การดำรง
ชีพขั้นพื้นฐาน หรือปัจจัย 4 อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยาบำบัดโรคภัยไข้
เจ็บ แล้วภูมิปัญญาเหล่านั้นค่อย ๆ แดกหน่อต่อ ยอดเป็นภูมิปัญญาเพื่อจรรโลงจิตใจ เป็นเครื่อง
ประเทืองอารมณ์ อันได้แก่ ภูมิปัญญาประเภทงานช่างฝีมือและศิลปกรรมพื้นบ้าน ตลอดจนภูมิ
ปัญญา อันเป็นปทัสถานที่ยึดถือว่าเป็นความดี ความงาม ตามคติชนหรือคตินาบ้าน

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2547 อ้างถึงใน ปราณี ดันตยานุบุตร, 2551: 5) ให้
ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของ
คนไทย อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรองร ประยุกต์ พัฒนา
และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับ
สภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย.....ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่นอก
งามขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิต
ของคนไทย

สุดท้ายนี้ สามารถ จันทรสุรีย์ (2536: 146) อธิบายว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular
wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หมายถึง พื้นเพรากฐานความรอบรู้ของชาวบ้าน
หรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรงคือประสบการณ์
ด้วยตนเอง และทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้สะสมที่สืบต่อกันมา กล่าวอีกนัยหนึ่ง
ภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองและนำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญา
เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งในแง่มุมมองที่กว้างและลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดย
อาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้เหมาะสมกับกาลสมัย

กล่าวโดยสรุป จากนิยามของคำต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปได้ว่า คำว่า ภูมิปัญญาอาจปรากฏออกมาทั้งในรูปของคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของการใช้คำนั้นๆ เช่น หากภูมิปัญญาเกิดขึ้นในระดับปัจเจกบุคคลจะเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน และในกรณีที่ภูมิปัญญาชาวบ้านมีการแพร่หลายในท้องถิ่น จึงจะเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือหากจะกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ขยายครอบคลุมไปทั้งชาติก็จะเรียกว่า ภูมิปัญญาไทย สำหรับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอเน้นใช้คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าเป็นภูมิปัญญาของวงศ์ทองยาว ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

และจากนิยามต่างๆ ที่ได้กล่าวมาซึ่งศึกษาเพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้วิจัยขอสรุปว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง พื้นฐานความรู้ ความคิด ความเชื่อ และความสามารถ หรือกล่าวได้ว่าเป็น องค์ความรู้ของคนในท้องถิ่นที่ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันรวมถึงการนำมาใช้ในการแก้ปัญหาในชีวิต โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเองและการเรียนรู้ผ่านบุคคลอื่น นอกจากนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้นๆ

2.1.2 ประเภทของภูมิปัญญาไทย

ผู้วิจัยพบว่า มีเกณฑ์ในการจัดแบ่งประเภทภูมิปัญญาไทยที่หลากหลายซึ่งขึ้นอยู่กับมุมมองหรือวัตถุประสงค์ของนักวิชาการแต่ละท่าน ดังนี้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544: 45-46) ได้กำหนดประเภทของภูมิปัญญาเพื่อเป็นกรอบในการศึกษาเรื่อง “ภูมิปัญญาสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย” ไว้ 4 ลักษณะ ได้แก่

- 1) ความเชื่อและโลกทัศน์ ที่บ่งบอกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เหนือธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน
- 2) วิธีการดำรงชีวิต การแก้ปัญหา การปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม และกระแสนิยมเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
- 3) ศิลปหัตถกรรมและประดิษฐ์กรรม ในรูปเครื่องมือ ของใช้ ศิลปวัตถุ ที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ตามพื้นภูมิที่หลากหลายระหว่างภูมิภาค
- 4) กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญา ประสบการณ์ การให้การศึกษาอบรมและการแก้ปัญหา ตามพื้นฐานวัฒนธรรมและปรัชญาของชาวบ้าน

พิทยา สายหู (2534 อ้างถึงใน ปราณี ดันตยานบุตร, 2551: 8) ได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาของมนุษย์ในระดับบุคคลหรือกลุ่มประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่

- 1) ส่วนที่เป็นประสบการณ์โดยตรงของชีวิตผู้หนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง
- 2) ส่วนที่ได้รับมาจากความรู้ความคิดของผู้อื่น จากประสบการณ์ของบุคคลหรือกลุ่มอื่น
- 3) ส่วนที่ตนสังเคราะห์ขึ้นใหม่ จากประสบการณ์ของตัวเองและจากคำบอกเล่าสั่งสอนของผู้อื่น

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2547 อ้างถึงใน ปราณี ดันตยานบุตร, 2551: 11-13) ได้กำหนดขอบข่ายของครุภูมิปัญญาไทยไว้ 9 ด้าน เพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคลผู้ทรงภูมิปัญญาไทยด้านต่างๆ ที่เป็นผู้สร้างเสริมทุนภูมิปัญญาชาติอย่างต่อเนื่อง จนเป็นที่ยอมรับของสังคมและชุมชน สำหรับประเภทของครุภูมิปัญญาไทย ได้แก่

1) ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสถานการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร

2) ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม

3) ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการ ป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

4) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน

5) ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

6) ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน และ นันทนาการ

7) ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา วรรณกรรมท้องถิ่น และการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

8) ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่า ให้เหมาะสมกับบริบททางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรมคำสอน การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณี ข้าว

9) ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยา ให้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่างๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

สุดท้ายนี้ ภูมิปัญญาไทยอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ (ปราณี ดันตยานุนุต, 2551: 15) ได้แก่

1) ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ และปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2) ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

นอกจากนี้ ชศ สันตสมบัติ (2544) ได้แบ่งแยกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ระดับ ดังนี้

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นระดับองค์ความรู้

หมายถึง ภูมิปัญญาในส่วนที่เป็นพื้นฐานที่สุด หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น “ความรู้เชิงเทคนิค” เช่น พืชชนิดใดบ้างที่กินได้ อะไรกินไม่ได้ พืชและสัตว์แต่ละชนิดมีคุณและโทษอย่างไร พืชชนิดใดบ้างที่เป็นยา แก้อะไรอะไรได้

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นระดับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร

หมายถึง องค์ความรู้ที่มีความซับซ้อนและพัฒนาขึ้นมาจากความรู้เชิงเทคนิค เช่น วิธีการคัดเลือกผืนป่าเพื่อตัดฟัน โค่นเผา การพิจารณาคุณสมบัติของดิน การคัดเลือกและเก็บรักษาสายพันธุ์พืชสำคัญ องค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างระบบการจัดการน้ำ การทำเหมืองฝาย การท่อน้ำและ

ควบคุมน้ำ และการพัฒนารูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมและองค์กรเพื่อจัดการการผลิต ซึ่งอาจออกมาในรูปแบบของคณะกรรมการ

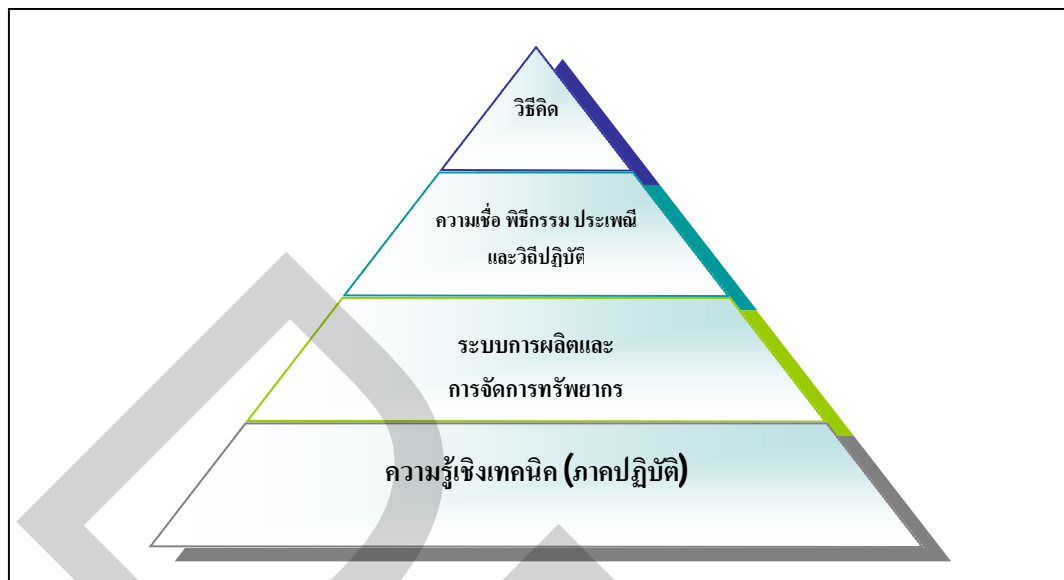
3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นระดับความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ

การสร้างระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะทำให้เกิดความจำเป็นในการที่จะต้องออกกฎระเบียบเพื่อให้เป็นแบบแผนและบรรทัดฐานร่วมกันของชุมชน โดยปกติแล้วการแสดงออกของอำนาจจะออกมาในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม และการสร้างจารีตประเพณี เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่า ได้ก่อให้เกิดประเพณีการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อมยำเกรงและตระหนักถึงบุญคุณของป่าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในป่า ความเชื่อเหล่านี้ได้ตกผลึกและพัฒนากลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมของชุมชน

4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นระดับวิถีคิด

ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนเมื่อผ่านกาลเวลามาหลายชั่วอายุคนจะตกผลึกกลายเป็นวิถีคิดและแสดงออกมาในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม เช่น ภาษิตของชาวปกากะญอที่กล่าวว่า “ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนอยู่ไม่ได้” และ “นกเงือกตายหนึ่งตัว ต้นไทรเจ็ดต้นเจ็บเหงา ชะนีตายหนึ่งตัว เจ็ดป่าวังเวง” หรือในประเพณีของชาวปกากะญอที่มีการนำสายสะดือของเด็กทารกแรกเกิดห่อผ้าแล้วใส่ในกระบอกไม้ไผ่นำไปวางไว้บนต้นไม้ใหญ่บริเวณพื้นที่ชายขอบของป่าใกล้หมู่บ้าน โดยมีความเชื่อว่า “ขวัญ” ของเด็กจะอยู่กับต้นไม้ จึงไม่อนุญาตให้ใครตัดต้นไม้ต้นนั้น ความเชื่อดังกล่าวถือได้ว่าเป็นวิธีการที่แยบยลและชาญฉลาดในการปลูกฝังจิตสำนึกในการรักษาป่าและสร้างความผูกพันทางจิตวิญญาณระหว่างคนและธรรมชาติไปยังลูกหลานต่อไป

การแบ่งภูมิปัญญาตามระดับต่างๆ ที่ได้กล่าวมานี้สามารถสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 การแบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็นระดับต่างๆ

กล่าวโดยสรุป การศึกษาประเภทของภูมิปัญญาไทยตามเกณฑ์ต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทยได้มากขึ้นว่า ภูมิปัญญาไทยนั้นมีทั้งที่เป็นรูปธรรมหรือวัตถุสิ่งของ และนามธรรม เช่น ความคิด ความเชื่อ รวมถึงสามารถแสดงออกมาได้ในรูปแบบของศิลปะการแสดง และดนตรี ดังเช่นภูมิปัญญาวงกลองยาวในงานวิจัยนี้

ที่สำคัญคือ ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต มีกระบวนการถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง และสามารถเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ตรง ประสบการณ์ของบุคคลอื่น และจากการสังเคราะห์ขึ้นใหม่จากประสบการณ์ของตนเองและบุคคลอื่น ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำแนวคิดดังกล่าวนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาในงานวิจัยนี้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยนำแนวคิดในการแบ่งประเภทหรือระดับของภูมิปัญญาเหล่านี้อันได้แก่ องค์ความรู้ในระดับเทคนิค องค์ความรู้ในระดับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร องค์ความรู้ในระดับความเชื่อพิธีกรรม และองค์ความรู้ในระดับวิธีคิด มาใช้เป็นกรอบในการศึกษาเนื้อหาของการถ่ายทอดภูมิปัญญาวงกลองยาวในงานวิจัยนี้ว่า ปัจจุบันมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาวงกลองยาวอยู่ในระดับใดบ้างและมีเนื้อหาในการถ่ายทอดของแต่ละระดับอย่างไร

2.1.3 ลักษณะความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทย

หลักการดำรงชีวิตของชาวบ้านนั้นจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันอย่างได้คุณภาพทั้งระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยความสัมพันธ์เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดภูมิปัญญาในรูปแบบต่างๆ ได้ (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, 2539 อ้างถึงใน ปราณี ตันตยานบุตร, 2551: 13-15) ดังนี้

2.1.3.1 ด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน

หมายถึง ความสัมพันธ์กับคนในครอบครัว ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านในชุมชน ความสัมพันธ์เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดภูมิปัญญาด้านจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณีตามที่บรรพบุรุษได้สั่งสอนมา เช่น ลูกควรปฏิบัติอย่างไรกับพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน นอกจากนี้ ยังมีกฎเกณฑ์เป็นข้อปฏิบัติและข้อห้ามอย่างชัดเจน รวมถึงมีการแสดงออกทางประเพณี พิธีกรรม และกิจกรรมต่างๆ เช่น การรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ และการบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น

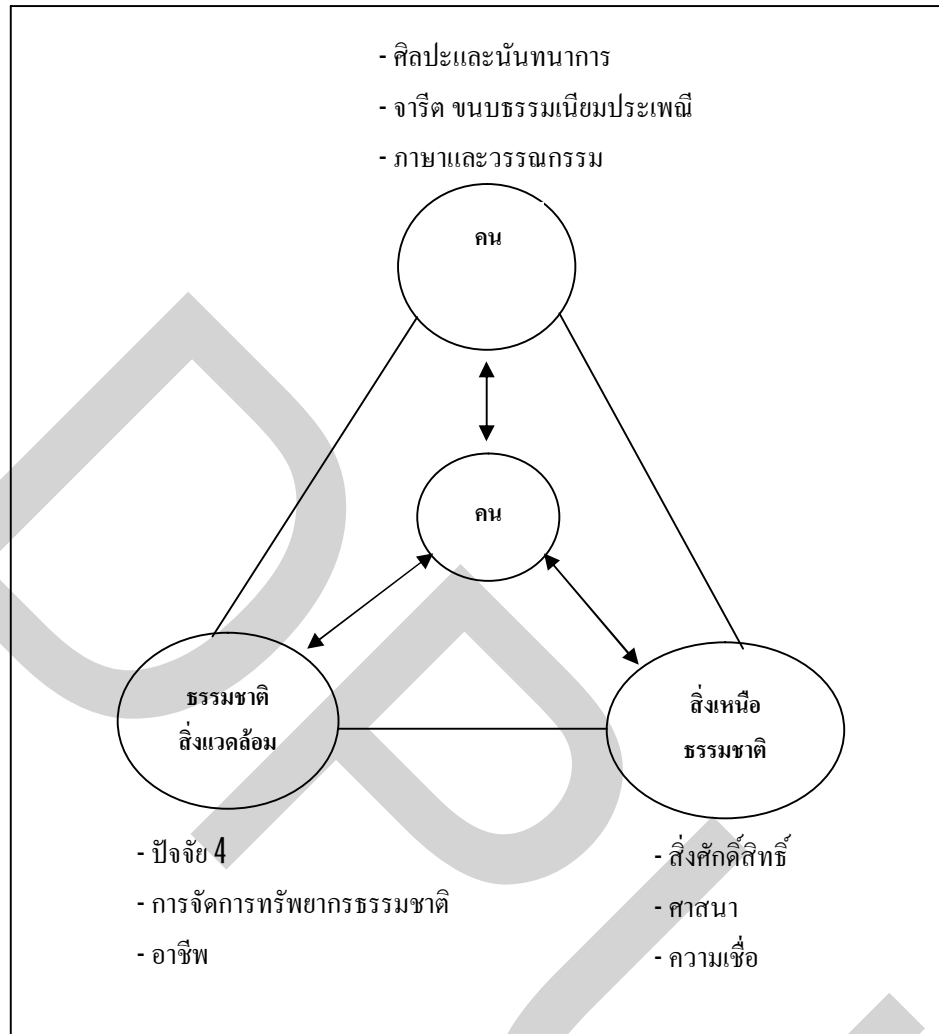
2.1.3.2 ด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ได้ก่อให้เกิดเป็นภูมิปัญญาในหลายด้าน เช่น การพึ่งพาอาศัยธรรมชาติตั้งแต่อาหารการกิน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค หรือกล่าวได้ว่า ปัจจัยสี่ของชาวบ้านนั้นเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังให้เคารพธรรมชาติ โดยเชื่อว่ามีเทพเจ้าสถิตอยู่ในสถานที่ทุกแห่ง ดังนั้น หากจะทำอะไรจึงต้องขออนุญาตด้วยความเคารพ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาการรู้คุณค่าของธรรมชาติ ดังเช่น งานบุญพิธีที่เกี่ยวกับข้าว ดิน น้ำ ป่า เขา รวมถึงสัตว์ บ้านเรือน และเครื่องใช้ต่างๆ

2.1.3.3 ด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ชาวบ้านรู้ว่ามีมนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กๆ ส่วนหนึ่งของจักรวาล ซึ่งเต็มไปด้วยความเร้นลับ มีพลังและอำนาจที่ไม่อาจอธิบายได้ รวมถึงปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้องและผู้ล่วงลับไปแล้ว ดังนั้น ภูมิปัญญาที่แสดงออกมาจึงปรากฏในรูปแบบของการทำบุญและรำลึกถึงสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างสม่ำเสมอ

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ จนทำให้เกิดเป็นภูมิปัญญาไทยในด้านต่างๆ นั้นสามารถสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 2 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทย

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทยมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์อภิปรายฐานคิดที่ส่งผลต่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาวงกลองยาว เพื่อสะท้อนว่าปราชญ์ชาวบ้านมีฐานคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในภูมิปัญญาวงกลองยาวอย่างไร

2.2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

2.2.1 แนวคิดทฤษฎีการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

เนื่องจาก “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม หรือกล่าวได้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ปราณี ดันตยานบุตร, 2551: 18) ดังนั้น ก่อนที่จะนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีการถ่ายทอดวัฒนธรรม (Cultural Transmission Theory) ซึ่งเป็นแนวคิดทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยพบว่า มีนักวิชาการได้อธิบายไว้ดังนี้

งามพิศ สัตย์สงวน (2543: 32) อธิบายว่า วัฒนธรรมจะถูกถ่ายทอดจากคนในชั่วชีวิตหนึ่งไปยังคนในอีกรุ่นหนึ่ง การถ่ายทอดวัฒนธรรมอาจทำได้โดยคำพูด การเขียน การวาดภาพ และอาจใช้วิธีอื่นๆ ที่เหมาะสมตามยุคสมัยของแต่ละสังคม เช่น ศิลปินในสมัยโบราณทำให้ความคิดและความเชื่อถูกถ่ายทอดไปยังคนจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่งได้ นอกจากนี้ การถ่ายทอดส่วนหนึ่งอาจเกิดจากความไม่รู้ตัวได้ เช่น การที่เด็กสังเกตพฤติกรรมของพ่อแม่แล้วเลียนแบบพฤติกรรมนั้นๆ

อมรา พงศาพิชญ์ (2541: 20-21) มองวัฒนธรรมเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นและมีระบบที่เกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณ ดังนั้น ก็ย่อมจะหมายความว่า วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้ และจะต้องมีการถ่ายทอดวัฒนธรรม การถ่ายทอดวัฒนธรรมที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ การที่พ่อแม่สอนลูกว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เช่น การสอนให้ลูกเคารพผู้อาวุโส การสอนให้ลูกทำอาหารไทย ดังนั้น การถ่ายทอดวัฒนธรรมก็คือ การสอนให้คนรุ่นหลังรู้ถึงระบบสัญลักษณ์ของสังคม

ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดดังกล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นระบบสัญลักษณ์ที่คนในสังคมสร้างขึ้นมา ซึ่งมีทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ เช่น ค่านิยม คนจะต้องเรียนรู้วัฒนธรรมต่างๆ ผ่านการถ่ายทอดวัฒนธรรม ซึ่งมีทั้งที่เป็นการเรียนรู้ทางตรงและการเรียนรู้ทางอ้อม โดยการเรียนรู้ดังกล่าวจะทำให้วัฒนธรรมของสังคมถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสารต่างๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบทอดกันมา สำหรับวิธีการถ่ายทอดโดยมีเกณฑ์คือ อายุหรือช่วงวัยของผู้รับการถ่ายทอดนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 วิธี (สามารถ จันทรสุรีย์, 2536: 150-152) ได้แก่

1) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก

เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว กิจกรรมการถ่ายทอดจึงต้องมีความง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำตามตัวอย่าง การเล่นปริศนาคำทาย วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดจึงทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่นซึ่งจะมีขั้นตอน มีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ ก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

นอกจากนี้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันทึกที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหา หรือคำร้องของบันทึก เช่น ในคำร้องของเถิงและลำตัดของภาคกลาง โนราและหนังตะลุงของภาคใต้ หนังตะลุง (หนังประโมทัย) ของภาคอีสาน คำขอของภาคเหนือ คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น คติธรรม คำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่างๆ

โดยสรุปแล้ว ลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และแบบเป็นลายลักษณ์อักษร

สำหรับแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นมีลักษณะตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่น คำร้องของบันทึก หรือ การบอกเล่าโดยตรง ส่วนแบบเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น ในอดีตพบว่ามีลักษณะเป็นการเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อย แต่ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคที่การสื่อสารและเทคโนโลยีมีความก้าวหน้า จึงทำให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านสื่อที่หลากหลายมากขึ้น เช่น หนังสือ เอกสาร วิทยุ โทรทัศน์ อันทำให้สะดวกต่อผู้รับการถ่ายทอดได้มากขึ้น

เอกวิทย์ ฌ กลาง (2544: 110-117) อธิบายว่า การถ่ายทอดหรือการส่งต่อ (transmission) แก่คนรุ่นหลังนั้นมีหลายวิธี ได้แก่

- 1) การสาธิตวิธีการ
- 2) การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (oral tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต
- 3) การสร้างองค์ความรู้เป็นลายลักษณ์อักษร (literary tradition)

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของทุกภาคมักจะนิยมถ่ายทอดสองวิธีแรก คือ สาธิตวิธีการ และสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะหรือวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจึงจะใช้วิธี ลายลักษณ์อักษรในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ซึ่งขึ้นอยู่กับ ความสะดวกหรือเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน การถ่ายทอดทั้งโดยวาจาและลาย ลายลักษณ์อักษรหรือการสาธิตนั้นสามารถที่จะปรับเปลี่ยนได้ตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของผู้ที่ เป็นเจ้าของวัฒนธรรม

นอกจากนี้ “ครูพักลักจำ” ยังเป็นกระบวนการเรียนรู้วิถีหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ วิธีการนี้ หมายถึงการเรียนรู้แบบแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่เราสังเกตอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริง วิธีนี้หากดูอย่างผิวเผินอาจเป็นการลักขโมยสิ่งที่เป็น ภูมิปัญญาของคนอื่น อย่างไรก็ตาม วิธีนี้เป็นวิถีธรรมชาติของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น ใน ชีวิตจริงของทุกคนจะมีพฤติกรรมครูพักลักจำอยู่ไม่มากนัก

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537 อ้างถึงใน จิตกานต์ จินารักษ์, 2551: 7-8) กำหนดว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้และทักษะโดยทั่วไปนั้นมี 7 ส่วน ได้แก่

- 1) บุคลากร (ผู้ถ่ายทอด) ถือเป็นผู้ที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะเป็นตัวกลางที่นำความรู้ มาสู่ผู้รับการถ่ายทอด
- 2) สื่อ เป็นเครื่องช่วยในการถ่ายทอดความรู้ให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย โดยทั่วไปสื่อมีหลายประเภท เช่น เอกสาร วัสดุและอุปกรณ์ ผู้ถ่ายทอดจำเป็นต้องเห็นความสำคัญ และความจำเป็นที่ต้องใช้สื่อประกอบ
- 3) กิจกรรม (วิธีการ) เป็นการนำความรู้ไปยังผู้รับการถ่ายทอด
- 4) อาคารสถานที่ ผู้ถ่ายทอดควรเลือกอาคารหรือพื้นที่ที่มีความเหมาะสมกับเนื้อหาที่ ถ่ายทอด
- 5) เนื้อหา เนื้อหาที่ถ่ายทอดอาจเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต
- 6) บรรยากาศ (สภาพแวดล้อม) ผู้ถ่ายทอดควรเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับผู้รับ การถ่ายทอด

7) การประเมินผล เป็นขั้นตอนสำคัญอย่างหนึ่ง เพราะเป็นการตรวจสอบผลสำเร็จ

ถวัลย์ มาศจรัส (2546: 94-95) อธิบายว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย เป็นแนวทางหนึ่งของการ ดำรงรักษาภูมิปัญญาไทย ซึ่งหมายถึง การนำภูมิปัญญาไทยเข้าสู่กระบวนการศึกษาและ กระบวนการเรียนรู้ เพื่อปลูกฝังค่านิยมในความเป็นไทย เพื่อให้คนไทยเกิดความเข้าใจ ตระหนักใน คุณค่าของภูมิปัญญาไทย และสามารถนำไปปฏิบัติในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับ ยุคสมัย สำหรับกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยให้ดำรงอยู่ มีกิจกรรมหลัก ดังนี้

- 1) กิจกรรมการศึกษา ค้นคว้า วิจัย วิเคราะห์ และสังเคราะห์เนื้อหาสาระของภูมิปัญญาไทย ที่มีคุณค่าเหมาะสมแก่การถ่ายทอด
- 2) กิจกรรมการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาไทย รูปแบบและวิธีการอันหลากหลายแก่ ผู้เรียน รวมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
- 3) กิจกรรมรณรงค์เพื่อให้สถานศึกษาในท้องถิ่นและสถาบันการศึกษาอื่นๆ เกิดความตระหนักและร่วมกันจัดกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย
- 4) กิจกรรมยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคล สถานที่ หรือหน่วยงานที่ดำเนินการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย จนเป็นที่ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับของสังคม
- 5) กิจกรรมเผยแพร่และประชาสัมพันธ์องค์ความรู้ วิธีการ และผลการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย เพื่อเป็นความรู้และแนวทางแก่คนทั่วไป

สำหรับกิจกรรมที่มีส่วนช่วยในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีความต่อเนื่องไปได้นั้น พบว่า มี 2 โครงการที่ประสบความสำเร็จ ได้แก่ งานศิลปาชีพ และโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือ โอท็อป ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (ไพฑูรย์ พงสะบุตร, 2549: 188-192)

1) งานศิลปาชีพ เป็นงานที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงริเริ่มขึ้นเพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ ได้พัฒนาฝีมือของตนในการทำหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยจัดหาผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่นมาถ่ายทอดความรู้และให้การฝึกอบรม รวมทั้งจัดหาอุปกรณ์ที่จำเป็น และการหาตลาดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ให้ด้วย ในขั้นแรก ทรงดำเนินงานเป็นโครงการทดลองส่งเสริมให้ราษฎรในท้องถิ่นต่างๆ ที่เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมได้ประดิษฐ์สินค้าหัตถกรรมที่แสดงฝีมือของท้องถิ่นออกจำหน่าย ต่อมาเมื่อการดำเนินงานได้ผลดีมากขึ้นตามลำดับ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นมูลนิธิขึ้นเมื่อพ.ศ. 2519 พระราชทานชื่อว่า มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เมื่อพ.ศ. 2531

งานที่สำคัญของมูลนิธิฯ คือ การดูแลศูนย์ศิลปาชีพที่จัดตั้งขึ้นในภาคต่างๆ ซึ่งศูนย์ศิลปาชีพแต่ละแห่งมีหน้าที่ส่งเสริมให้ราษฎรในท้องถิ่นพัฒนาการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น เพื่อสามารถหาตลาดจำหน่ายได้ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพที่สำคัญบางอย่างเป็นศิลปะที่มีอยู่แต่ดั้งเดิม แต่นำมาปรับปรุงและพัฒนาให้ดีขึ้นทั้งในด้านการออกแบบ และการผลิต เช่น การทอผ้าฝ้ายและผ้าไหม การจักสานไม้ไผ่ หวายและย่านลิเภา ผลิตภัณฑ์บางอย่างเป็นศิลปะที่คิดหรือประดิษฐ์ขึ้นใหม่ เช่น การใช้ปีกแมลงทับตกแต่งงานทอ และงานจักสานที่เพิ่มความงดงามของผลิตภัณฑ์มากขึ้น

2) โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือ โอท็อป OTOP (One Tambon One Product) เป็นโครงการของรัฐบาลที่ส่งเสริมการผลิตสินค้าซึ่งเกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านให้จำหน่ายและแพร่หลายในท้องถิ่น

โครงการนี้ได้แนวความคิดมาจากการส่งเสริมการผลิตสินค้าพื้นเมืองในประเทศญี่ปุ่น ซึ่ง นายอิโรโกะ อิระมะสึ เป็นผู้ริเริ่มขึ้นที่จังหวัดโออิตะ บนเกาะคิวชู หลังจากเกษียณอายุในตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดแล้ว ทั้งนี้ พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้เห็นว่าโครงการนี้น่าจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศไทยในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจของชนบท เนื่องจากคนไทยมีฝีมือในการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านมาเป็นเวลานานแล้ว ดังนั้นเมื่อได้มีโอกาสไปประเทศญี่ปุ่นในพ.ศ.2544 จึงได้ถือโอกาสเยี่ยมชมโครงการนี้ และเมื่อเดินทางกลับมาแล้ว จึงได้สั่งการให้มีการจัดทำโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ขึ้น ภายใต้การดูแลของกระทรวงพาณิชย์

งานหลักของโครงการนี้ คือ การให้ความช่วยเหลือด้านการผลิต และการหาตลาดจำหน่ายผลิตภัณฑ์พื้นเมืองของชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศ โดยการพัฒนาคุณภาพของสินค้าให้ได้มาตรฐาน เป็นที่ยอมรับทั้งตลาดภายในประเทศและตลาดต่างประเทศ มีการจัดงานแสดงสินค้าเป็นครั้งคราวให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าชมและซื้อ นับได้ว่าโครงการนี้ได้ช่วยให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มีโอกาสพัฒนาและขยายตัวได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยนำแนวคิดเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยที่ได้มาใช้ในการทำความเข้าใจและวางกรอบแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์การถ่ายทอดภูมิปัญญาวงกลองยาว กล่าวคือ จะนำมาใช้ในการศึกษาว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาวงกลองยาวนั้นมีผู้รับการถ่ายทอดเป็นใคร มีวิธีการถ่ายทอดอย่างไร เช่น เป็นลายลักษณ์อักษร หรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งมีทั้งการสาธิตวิธีการการบอกเล่า การสอน และครูพักลักจำ รวมถึงมีการประเมินผลผู้รับการถ่ายทอดอย่างไร

2.2.2 งานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

ก่อนที่จะกล่าวถึงงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยทั่วไปของภูมิปัญญาไทยที่ผ่านมา ซึ่ง อมรา พงสาพิชญ์ (2545) ได้อธิบายว่า งานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่หนึ่ง เป็นการมุ่งศึกษาภูมิปัญญาไทยดังปรากฏในหนังสือชุดความคิดและภูมิปัญญาไทยของสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อบันทึกข้อมูลไว้เป็นความรู้และเป็นหลักฐาน โดยมีการดำเนินการทั้งในลักษณะของการบันทึกหลักฐานอย่างเดียวและการบันทึกเชิงชื่นชมและเชิดชูตัวอย่างของการบันทึกเรื่องภูมิปัญญาเฉพาะเรื่อง

กลุ่มที่สอง คือ การสังเคราะห์ภูมิปัญญาเรื่องข้าวของคนไทย ดังปรากฏในศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษชื่อ "ข้าวไพร่-ข้าวเจ้าของชาวสยาม" ซึ่งพิมพ์ในปีพ.ศ.2531 มีสุจิตต์ วงษ์เทศเป็นบรรณาธิการ โดยเป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับข้าวกับคนไทยในสมัยต่างๆ และนำเสนอเรื่อง "ข้าวกับวิถีชีวิตไทย" จัดพิมพ์ในปีพ.ศ.2536 ซึ่งเป็นการนำเสนอมุมมองวัฒนธรรมด้านต่างๆ รวมถึงเรื่องการจัดระเบียบทางสังคม ภาษา เพลงพื้นบ้าน ประเพณี พิธีกรรม และคติชาวบ้าน ฯลฯ

กลุ่มที่สาม เป็นความร่วมมือของมูลนิธิภูมิปัญญากับมูลนิธิหมู่บ้านในการรวบรวมบทความเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท โดยเสนอทั้งแนวคิดทั่วไปและแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาพยาบาล การประยุกต์ใช้วิถีชาวบ้านในการพัฒนาด้านเกษตร วิธีการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติแบบดั้งเดิม แนวทางการจัดการและบริหารทรัพยากรแบบเดิม การศึกษาเรื่องศักยภาพหมู่บ้านไทย และการสร้างเครือข่ายชาวบ้าน

โดยรวมแล้ว ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ประชาชนได้เริ่มหันมาสนใจและเล็งเห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น แต่ความสนใจมักเน้นไปที่การศึกษาภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นความรู้เชิงเทคนิค เช่น ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน หรือ การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งเป็นเพียงความรู้ระดับฐานล่างของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้น จึงควรที่จะขยายกรอบแนวคิดในการศึกษาให้กว้างออกไปนอกเหนือจากเรื่องความรู้เชิงเทคนิค (ยศ สันตสมบัติ, 2544: 58)

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย พบว่า ที่ผ่านมามีการศึกษาโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึกในประเด็นกระบวนการถ่ายทอดการบรรเลงระนาดเอกของครูประสิทธิ์ ถาวร การทำตุ้งล้านนาของช่างพื้นเมืองเชียงใหม่ การทำเครื่องทองลงหินที่จังหวัดนครราชสีมา ศิลปะการแสดงลิเกที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วงปี่พาทย์มอญที่จังหวัดสุพรรณบุรี การแพทย์แผนไทยที่จังหวัดปัตตานี ดนตรีไทยระดับโรงเรียนประถมศึกษาในกรุงเทพฯ โดยปราชญ์ชาวบ้าน ผลิตภัณฑ์จากกล้วยที่จังหวัดกำแพงเพชร ผ้าไหมที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา และการผลิตเครื่องปั้นดินเผาและอาหารที่เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี (จิตติกานต์ จินารักษ์, 2551; ปรีวิทย์ ไวยาทยะ, 2551; ปัทมา สมพงษ์, 2551; พระมหาเมธาคำไพล, 2547; พันทิพา มาลา, พรทิพย์ วีระสวัสดิ์ และถ่ายอง ปลั่งกลาง, 2552; รัชสรรค์ บัวทอง, 2547; วราลี ศรีทอง, 2544; สิริพันธ์ รุ่งวิชานิวัฒน์ และอับดุลหาริม หมัดดู, 2552; อธิคม ปัทมาคม, 2547; อรุณลักษณ์ รัตนพันธุ์, 2551) ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปผลออกมาเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

1) การถ่ายทอดภูมิปัญญาส่วนใหญ่เกิดขึ้นในครอบครัว กล่าวคือ หัวหน้าครอบครัว พ่อแม่ บรรพบุรุษ หรือ ปู่ย่าตายายมีบทบาทสำคัญในการผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา ส่วนผู้รับการ

ถ่ายทอด คือ ลูกและหลาน นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาระหว่างครู หรือ ปราชญ์ชาวบ้าน และลูกศิษย์ รวมไปถึงเพื่อนบ้านที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน

2) เนื้อหาในการถ่ายทอดนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ ทักษะ วัสดุอุปกรณ์ รวมถึงขั้นตอน หรือกระบวนการของภูมิปัญญานั้นๆ

3) วิธีการถ่ายทอดเป็นในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ เป็นการบอกเล่าโดยตรง และเป็นการถ่ายทอดผ่านวิธีการสาธิต การสอนให้ดูเป็นตัวอย่าง หลังจากนั้นจึงให้ผู้รับการถ่ายทอดลงมือปฏิบัติ ทำด้วยตัวเองตามแบบอย่าง นอกจากนี้ ยังให้ผู้รับการถ่ายทอดฝึกฝนทักษะทางภูมิปัญญาโดยการ สอนตั้งแต่เรื่องที่ย่อยไปจนถึงเรื่องยากตามลำดับ หรือกล่าวได้ว่าการพิจารณาเนื้อหาและวิธีการ ถ่ายทอดให้เหมาะสมกับผู้เรียน ประเด็นสำคัญที่พบประการหนึ่ง คือ ผู้รับการถ่ายทอดอาจใช้ วิธีการเรียนรู้ด้วยตัวเองผ่านการสังเกต หรือเรียกว่าเป็นวิธีการแบบ “ครูพักลักจำ”

4) สื่อที่ใช้ในการถ่ายทอดนั้น พบว่า ตัวผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นเป็นสื่อบุคคลที่เป็น ศูนย์กลางของการถ่ายทอด นอกจากนี้ ยังมีวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่นำมาใช้ประกอบในการสาธิต

5) การประเมินผล พบว่า ผู้ถ่ายทอดจะประเมินผลความรู้ ทักษะ ความชำนาญของผู้รับการ ถ่ายทอดผ่านการสังเกต การสอบถาม และการตรวจผลงาน นอกจากนี้ ยังมีการประเมินความรู้ ความสามารถของผู้เรียนก่อนเรียน เพื่อจัดหาเนื้อหาและวิธีการถ่ายทอดที่เหมาะสมกับผู้เรียน

6) เป้าหมายสำคัญของการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือ การมองว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นอาชีพที่ จะทำให้ครอบครัวมีรายได้ ความต้องการที่จะสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และการเห็นถึงคุณค่าของ ภูมิปัญญาที่สะสมกันมา อย่างไรก็ตาม กลุ่มตัวอย่างคิดว่า การที่จะทำให้ภูมิปัญญาดำรงอยู่ได้นั้น จำเป็นที่จะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคม ซึ่งในที่นี้หมายถึงการปรับให้ภูมิปัญญา ท้องถิ่นมีความสอดคล้องกับความต้องการของลูกค้

7) ปัญหาและอุปสรรคของการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือ ปัญหาด้านการขาดผู้รับการถ่ายทอด กล่าวคือ ไม่มีคนรุ่นใหม่ที่น่าสนใจจะเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังมีปัญหาด้านผู้รับการ ถ่ายทอดไม่มีเวลา การขาดจิตวิทยาในการสอนซึ่งส่งผลให้ไม่สามารถควบคุมนักเรียนในขณะที่ สอนได้ และปัญหาการขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์

กล่าวโดยสรุป จากสถานภาพงานวิจัยทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย ผู้วิจัยมองว่า จำเป็นที่ งานวิจัยชิ้นนี้จะต้องมุ่งศึกษาภูมิปัญญาที่นอกเหนือไปจากเรื่องทางเทคนิค นั่นคือ การศึกษาภูมิ ปัญญาท้องถิ่นในเชิงระบบการจัดการเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญา รวมถึงระบบคิด หรือ “ฐาน คิด” ที่อยู่เบื้องหลังของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นเหตุผลสำคัญที่ส่งผลต่อการ ถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้เกี่ยวกับการถ่ายทอด สาเหตุหรือเป้าหมายของการ ถ่ายทอด คุณค่าของวงกลองยาว ความเชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญากับสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและ

สังคม ทั้งนี้เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมได้มากขึ้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้นำข้อสรุปที่ได้จากการงานวิจัยต่างๆ มาใช้เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูล กล่าวคือ การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาวงกลองยวนั้นจะประกอบด้วยหัวข้อต่างๆ ได้แก่ 1) ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด 2) วิธีการถ่ายทอด และ สื่อที่ใช้ในการถ่ายทอด 3) เนื้อหาในการถ่ายทอด และระดับของเนื้อหาที่ถ่ายทอด 4) การประเมินผลการถ่ายทอด และ 5) ปัญหาและอุปสรรคของการถ่ายทอด